

ANTROPOLOJİ VE DİN: TARİHSEL VE KURAMSAL TEMELLER

Mehmet Cem ŞAHİN*

ÖZ

Bu makalede, tarihsel ve kuramsal perspektifler ekseninde, antropolojinin din olgusuna yaklaşımı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda antropolojinin, herhangi bir dinsel inancın ya da pratiğin diğerlerinden daha etkili, üstün ya da daha mantıklı olduğunu ispat etmek amacıyla olmadığı ve de antropologların, dinsel kuralların ya da ayinsel davranışların, sosyal yapıyı oluşturan politik, iktisadi ve kültürel süreçlerle olan ilişkisinin boyutlarını anlama ve açıklamaya odaklandıkları vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, makalede, aynı dine inananlar noktasında dahi, farklı tarihsel ve yerel/yöresel bağlamlarda sergilenen söylem ve pratik çeşitliliğini, özcülükten uzak, “bağlamsal” bir yaklaşımla ele alan modern din antropolojisi çalışmalarının, farklı inanç sistemlerinin etkileşime girerek karışması sonucunda ortaya çıkan yeni inanç öğelerini ya da örüntülerini tanımlamakta kullandığı bir kavram olarak “senkretizm”i (dinsel bağdaştırıcılık) merkeze aldığı ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, din antropolojisi, Senkretizm, İslam antropolojisi

ANTROPOLOGY AND RELIGION: HISTORICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS

ABSTRACT

In this article, some judgment were made about the approach of anthropology to the religious cases by the view of historical and theoretical perspectives. In this context, it is emphasized that anthropology is not intended to prove that any religious belief or practice is more effective or more logical than others. And also the anthropologists' focus to understand and describe on the dimensions of the relationship between religious rules or ritualistic behavior and political, economic and cultural processes that forms social structure is expressed. In this article, the characteristics of the modern anthropology of religion studies that can be summarized as far from essentialism and contextual approach is also stated. These studies focus on the religious discourse and practical diversity that appeared on different historical and local/regional contexts. At this point, the most referenced concept that can describe the new patterns of belief systems or elements formed by the mixture of various belief practices that occurred called "syncretism".

Key Words: Anthropology, anthropology of religion, Syncretism, anthropology of Islam

GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca kim olduklarını, kökenlerinin nereye ve kimlere dayandığını, içine doğdukları kültürün yapısını ve bu kültürün şekillendiği davranış kalıplarını öğrenme ihtiyacı duymuştur. İnsanoğlu tarihin en erken devirlerinden itibaren kökenlerine dair bu bilgi sahibi olma ihtiyacını, ilk önceleri mitlerden, destanlardan ve efsanelerden öğrendikleriyle karşılamaya çalışmıştır. Ancak zamanla bu ilgisini daha profesyonel bir çabaya dönüştürmüştür. Yaşadıkları dönemlerde her zaman daha geçerli ve güvenilir cevaplara ulaşmayı hedeflemiş kişilerin çalışmaları sayesinde, insanlık tarihi boyunca, farklı bilim dalları gelişme göstermiştir. Tarihsel süreç içinde, bilim adamları bu çabalarını araştırmaya, deneye, gözleme ve mantıksal açıklamalara dayandırmaya başlamışlardır. İşte antropoloji bilimi de bu birikim neticesinde gelişme imkânı bulmuş bir toplum bilimidir, bir sosyal bilimdir. Antropoloji bilimi ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren insanların kendile-

ri hakkında sordukları bu sorulara, gözlem ve araştırma sonucunda ortaya çıkan gerçeklere dayanarak cevap aramaya çalışan bilimsel bir disiplindir. Antropoloji, insanın incelenmesidir. Antropoloji insanın niteliğine ilişkin daha çok bilgiyi gün yüzüne çıkarmaya çalışan ve insanlar ve örüntüleşmiş davranışları hakkında genellemeler üretmeye ve insan çeşitliliğini anlamaya çalışan insan bilimidir (Haviland, 2002:33).

Antropoloji, insana çeşitli açılardan bütüncül bakan bir bilimdir. Bu geniş inceleme alanı bir yandan antropolojiyi diğer bilimlerden ayırt eder, diğer yandan da onlara bağımlı kılar. Örneğin antropoloji fosil incelemelerinde fizik, kimya ve jeolojinin tekniklerinden yararlanır. İnsan kalıntıları genellikle bitki ve hayvan kalıntılarıyla birlikte bulunduğundan antropologlar botanist, zoolog ve paleontologlarla işbirliği yaparlar. İnsanların davranış ve tutumlarını, alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, dillerini incelerken psikoloji, sosyoloji, filoloji, tarih gibi disiplinlerin veri ve yöntemlerine ihtiyaç duyarlar. Antropolojinin bu kadar geniş bir konu alanına sahip olması, kimi zaman onun tanımlanmasında ve isimlendirilmesinde karışıklıklara yol açmıştır (Atay, 2000:135-136).

Antropologlar'ın cevabını merak ettikleri ve araştırdıkları soruları genel olarak üç başlık altında toplayabiliriz:

- İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benziyorlar?
- İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benzemiyorlar?
- İnsanlar ve toplumlar neden ya da nasıl değişiyorlar?

Bu üç soru antropolojinin bugün de geçerli olan temel sorunlarıdır. “İrk”ın her şeyi belirlediği görüşüne karşı olan bir tezi savunan antropoloji, insanoğlunun tüm yaşantısını bir bütün olarak açıklamaya çalışan tek bilimsel disiplindir (Güvenç, 1996:38).

Bu çalışma boyunca, yukarıdaki satırlarda kısa bir giriş denemesiyle ifade edilmeye çalışılan antropolojinin alanı, tarihsel gelişim süreci ile din olgusuna yaklaşımı ele alınırken aynı zamanda bu disiplinin dinsel yapıları inceleme tarzının, özellikle teolojik perspektiften farklılaşan yönlerine de işaret edilmeye gayret edilmiştir. Bu bağlamda antropolojinin temel kavramlarından biri olan “senkretizm”in (bağdaştırmacılık) dinsel alandaki karşılıklarına değinilmiş ve antropolojinin temel bakış açısı ekseninde “İslam antropolojisi” ve “İslami antropoloji” tartışmalarına da yer verilerek bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

ANTROPOLOJİNİN ALANI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Etimolojik açıdan Latince “insan” anlamına gelen “Antropos” ile bilim anlamına gelen “logos/logia” kavramlarının bileşkesinden oluşan Antropoloji kavramının bilimsel bir disipline işaret edecek biçimdeki ilk kullanımı, 16. yüzyılda gerçekleşmiştir. Orta Avrupalı yazarlar Latince “anthropologium” terimini, anatomi ve fizyolojiyi de içerecek bir genişlikte kullanmışlardır. Terim, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa’sında ise bu kez ilahiyat çevrelerinde, tanrının insani özelliklerine atıfta bulunan bir kavram olarak kullanılmıştır (Özbudun ve Şafak, 2005:7).

18. yüzyıl sonlarında Rus ve Avusturya’lı bazı yazarlar, bu kavramı farklı etnik grupların kültürel özellikleri hakkında bilgi verirken kullanmışlardır. Ancak bilim çevrelerinde bu kullanımın yaygınlaşması çok daha sonraki tarihlere, yani yaklaşık olarak 20. Yüzyıl başlarına denk düşmektedir. Öte yandan insanın fiziksel ve biyolojik özellikleri ile sosyal ve kültürel yönlerini birlikte ele alan genel bilimsel bir disiplinin adı olarak antropoloji ve kültürle ilgili olan etnoloji terimleri arasındaki ayrım ise 18. Yüzyıl Avrupası’nda şekillenmiştir.

Yükseköğretimde antropolojinin ders olarak okutulmaya başlandığı ilk üniversite Amerika’daki Rochester Üniversitesi’dir. Burada 1879 yılında antropoloji öğretimine başlanmıştır. 1906 yılında ise ilk kez İngiltere’de Oxford Üniversitesi’nde ayrı bir kürsü olarak kurulan Antropoloji Bölümü kültürel antropoloji ve fiziki antropoloji olmak üzere iki alt disipline ayrılmıştır. Kültürel antropoloji içinde ise dört ana dal belirlenmiştir, bunlar; Arkeoloji, Teknoloji, Etnoloji ve Sosyolojidir.

1909 yılında ise Oxford, Cambridge ve Londra Üniversitelerindeki bilim adamları antropolojinin alt dalları ve yakın disiplinleri ile arasında baş gösteren bazı kavram yanlışlarını açıklığa kavuşturmak ve alanda ortak bir terminoloji geliştirmek amacıyla bir araya gelmişlerdir. Bu çalışmalar neticesinde okuryazar olmayan halkların betimleyici anlatılarının Etnografya, bunların tarihlerini kurgulama çabalarının Etnoloji ve Arkeoloji, ilkel toplumların kurumlarının karşılaştırmalı incelemelerinin ise Sosyal Antropolojinin konusu olması gerektiği yönünde ortak bir karar almışlardır (Özbudun ve Şafak, 2005:7).

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, antropoloji ve alt dalları, Batı’da (Avrupa ve Kuzey Amerika) gelişmiş bilimsel bir disiplindir. Bir akademik çalışma alanı olarak antropoloji başlıca üç Batılı düşünce geleneğinden beslenmektedir. Bunlar şöyle özetlenebilir:

- İngiltere’nin sömürge halklarını yönetme sorununa ilişkin olarak biçimlediği bir idari bilim gereksinimi.

- Kuzey Amerika ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde yitip gitmekte olan yerli halkların (Aztek, Maya, İnka medeniyetleri gibi) kültürlerine ilişkin olarak yürütülen araştırmalar.
- Almanya'nın geç uluslaşma sürecini destekleyecek tarzda geliştirdiği halk kültürü araştırmaları.

Antropolojinin bilim olma sürecinin tarihsel, kültürel ve felsefi temellerini ortaya koyarken, batılı toplumların kendi özgül tarihsel ve toplumsal koşullarında oluşan düşünce geleneklerinin kritik uç ana evresini ifade etmek gerekmektedir. Bu ana evreler:

- Eski Yunan ve Roma (Antikite) Düşüncesi,
- Ortaçağ Avrupa Düşüncesi ve
- Coğrafi Keşifler Sonucu Gelişen Batı Yazınıdır (Özbudun ve Şafak, 2005:7).

Günümüzde antropoloji teriminin, Kuzey Amerika'daki kullanımının, arkeoloji, kültürel antropoloji, linguistik ve fiziksel/biyolojik antropoloji alt dallarını kapsayan genel bir bilim dalına karşılık geldiğini görmekteyiz. İngiltere'de ise ilgisini toplumsal yapılara ve kurumlara odaklamış bir araştırma yaklaşımının da etkisiyle sosyoloji bilimine daha yakın olan sosyal antropoloji teriminin yaygın olarak kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Alman geleneği ise ağırlıklı olarak; farklı kültürel yapıların karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan çeşitlilikleri ve benzerlikleri ortaya koyup, açıklamaya ve evrensel olanla yerel olanı ayırt etmeye çalışan bir bilimsel çabayı ifade eden etnoloji terimini kullanmaktadır.

Çok geniş bir inceleme alanı ve perspektifine sahip olan antropoloji bilimi dört ana alt disipline ayrılmıştır. Bunlar; arkeolojik antropoloji, linguistik antropoloji, biyolojik (fiziki) antropoloji ve kültürel antropoloji disiplinleridir.

Arkeolojik antropoloji, yapılan kazılar sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle eski insanların davranışlarını ve kültür yapılarını yeniden inşa eder, tanımlar ve yorumlar. Biyolojik antropoloji, insanın zaman ve mekân içindeki değişimini yani fizyolojik evrimini inceler. Biyolojik bir varlık olan insanın geçirdiği evreleri ele alır. Biyolojik antropolojiyle uğraşan bilim adamlarına göre insanın fiziksel değişimi, büyük ölçüde genetik ve çevresel faktörlerin etkisiyle meydana gelmektedir. Linguistik antropoloji, dillerin yapısal özelliklerini, konuşma biçimlerini inceler. Kültürel antropoloji, toplumları ve kültürleri inceler ve bunlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyar. Bu disiplinin etnografi ve etnoloji olmak üzere iki boyutu vardır. Etnografi, belli bir grubun toplumun veya kültürün betimlenmesidir. Etnografılar geleneksel olarak küçük topluluklar içinde yaşayıp yerel

davranış, inanç, adet, toplumsal yaşam, ekonomik faaliyet, siyasi ve dini yapıları incelemişlerdir. Etnoloji ise etnografların belli topluluklardan topladıkları verileri inceleyerek karşılaştırma yapma imkânı sağlar. Etnologlar yürüttükleri karşılaştırmalı kültür araştırmaları sonucunda ortaya çıkan benzerlikleri ve farklılıkları tanımlayıp açıklamaya ve evrensel olanla yerel olanı ayırt etmeye çalışırlar.

Hayatta kalabilme, yaşamını idame ettirebilme ve varlığını sürdürme, tüm canlı türlerinin temel sorunu ve birincil uğraşdır. Bu uğraşın ana stratejisi ise doğal, biyolojik ve toplumsal çevreye uyum sağlamadır. Diğer canlı türlerinde uyum sağlama esas olarak fiziksel ve biyolojik süreçlerde gerçekleşirken, insanın çevreye uyum sağlamasındaki en önemli aracı kültürdür. İşte insanları ve toplumları birbirinden farklı kılan, bir yandan fiziksel (coğrafi şartlar, iklim, yağış rejimleri vb.) ve biyolojik (bitki ve hayvan türleri) bir yandan da toplumsal çevrelerine uyum sağlamada geçirdikleri süreçlerdir. Fiziksel çevreye uyum sağlama, insanın fiziksel ve biyolojik yapısındaki değişimlerle gerçekleşmektedir ve esas olarak fiziksel/biyolojik antropolojinin konusudur. Biyolojik çevreye uyum sağlama, yani değişen bitki örtüsü ve hayvan dağılışına uyarlanma ise bir yandan fiziksel diğer yandan kültürel (teknolojik, örgütsel) uyarlanmaları gerektireceği için hem fiziksel, biyolojik hem de sosyal/kültürel antropolojinin konusu içine dahil olmaktadır (Emiroğlu ve Aydın, 2003:47-48).

Fiziksel antropoloji alanında araştırma ve incelemelerde bulunan bir bilim adamı; insanın evrimsel gelişimini izlerken, türler arasındaki biyolojik çeşitliliğe vurgu yaparak insanı biyolojik bir organizma olarak ele alabilir. Kültürel antropologlar ise kültürle ya da toplumlardaki yaşam tarzlarıyla ilgilidirler. Kültürel antropoloji alanı; özellikle geçmiş kültürlerden kalma maddi nesnelere inceleyerek insan davranışını açıklamaya çalışan arkeologları, kültürleri koruyan ve sonraki kuşaklara aktaran bir araç olarak dil üzerinde çalışan linguistleri (dilciler) ve kültürleri incelenen kişilerle tecrübelerini paylaşarak ve tartışarak kültür üzerinde yoğunlaşan etnologları içine almaktadır.

ANTROPOLOJİK AÇIDAN DİNİ TANIMLAMAK

Din Antropolojisinin Alanı ve Tarihsel Gelişimi: Dinin başlangıcına ilişkin en eski arkeolojik ve antropolojik bulgular, günümüzden yaklaşık yüz bin yıl öncesinde, yani Orta Yontma Taş Çağı'nda yaşamış olan eski insan türlerinden Neanderthaller'e kadar gerilere götürülebilmektedir. Neanderthal insanı, ölüm göme âdetini başlatan ve ölümle ilgili törensel etkinliklerde bulunan ilk insan türüdür. Neanderthallerin ölümlerinin ellerini baş hizasına getirerek ve dizleri karnına çekik olarak adeta ana karnındaki cenini, yani yeniden doğumu andırır vaziyette yan yatmış olarak gömdükleri, yapılan

arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Ölülerin üzerinin, kanı (hayat) simgeleyen kırmızı toprak boya ile örtüldüğü, yanına hem çeşitli hediyelerin hem de ölenin bazı özel eşyalarının yerleştirildiği gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu bulgular, ölümden sonra ki hayata inancın ilk biçimleri olarak değerlendirilmektedir (Özbek, 2000:149-151). Bunun yanı sıra İsviçre ve Fransa'daki mağaralarda yapılan kazılarda üzerleri tümüyle ayı kafataslarıyla kaplı Neanderthal mezarlarına rastlanmış olması bu insanların, ayları kutsallaştırdıklarının bir işareti olarak yorumlanmıştır. Antropologlara göre bu bulgular, günümüzde bazı insan topluluklarında rastlanan "hayvan kültü"nü kökenlerine dair ilk izleri taşıdığını akla getirmektedir (Özbek, 1997:32).

Antropolojik bakış açısıyla din olgusunun, ilk kez on dokuzuncu yüzyılın sonunda Max Müller, W. Robertson Smith, Edward B. Tylor ve Sir James G. Frazer'in çalışmalarında yer almakta olduğu görülmektedir. Kuşkusuz ki bu bilim adamları dinin karşılaştırmalı biçimde incelenmesine ilgi göstererek yazısız toplulukların ve kabile halklarının dinleri hakkında fikir yürüten ilk bilim adamları değildirler. Ancak bu araştırmacıların daha öncekilerden farkı, dini inançların ve pratiklerin karşılaştırmalı analizi için bazı özel yöntem ve tekniklerin kullanılabilmesi fikrini önerme konusunda öncülük etmiş antropologlar olmalarıydı. Dolayısıyla bu bilim adamları, kabile dinlerinin, bilimsel metodun kurallarına uygun olarak incelenmesi gerekliliğine işaret eden ilk antropologlardır. Bu antropologlar, çalışmalarını Büyük Britanya İmparatorluğu gibi dünya üzerinde oldukça geniş topraklara yayılmış bulunan bir medeniyetin merkezinden yürütmekte idiler. Böylelikle çok geniş bir kültürel coğrafyanın tarihsel ve antropolojik bilgi birikimini karşılaştırma imkânına sahip olmuşlardır (Glazier, 2005:121-122). Öte yandan on dokuzuncu yüzyıl antropologları, din hakkındaki varsayımlarını, kendilerinin Yahudi-Hıristiyan gelenek içerisinde şekillenen dinsel deneyimleri ve de misyonerler ile Avrupalı seyyahların aktardıkları oldukça kuşkulu bilgiler temelinde geliştirmiş oldukları vurgulanmalıdır. Ancak evrimci paradigmaya olan bağlılıklarına ve çok kuvvetli Avrupa merkezci önyargılarına rağmen yine de Müller, Smith, Tylor ve Frazer, dinin antropolojik açıdan incelenmesine çok değerli katkılarda bulunmuşlardır (Glazier, 2005:122).

Antropoloji kitaplarının birçoğunda din, toplum-kültür ilişkileri sürecinde, insanlarda doğüstü varlıklara ve güçlere yönelik olarak gelişen birtakım zihinsel tutumlara ve davranış örüntülerine işaret eden bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda sözü edilen "zihinsel tutum" ifadesinden "inanç" (iman-itikat), "davranış örüntüleri" ifadesinden de "ritual" (ibadet, ayin) anlaşılmalıdır. "Doğüstü" kavramı ise gözlemlenebilir dünyanın dışında ve fakat onunla temas halinde olduğuna inanılan olağan dışı âlemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Doğüstü; insanların gündelik yaşam deneyimlerinin dışında, doğrulanamaz, gizemli olan ve sıradan terimlerle açık-

lanamayan metafizik bir alandır. Dolayısıyla din; insanların gözlemlenemeyen, kestirilemeyen, açıklanamayan ya da “bilinmeyen” (gaip) ile bağ kurma çabaları sonucunda vuku bulan süreçleri ve eylemlerin genel adıdır ki zaten etimolojik açıdan da (ing. religion), Latince de bağlamak, birleştirmek anlamına gelen “religare” sözcüğünden türetilerek batı dillerine çeşitli biçimlerde geçmiştir (Atay, 2004:18; Kottak, 2002:466).

Doğaüstü varlıklar, tanrılar, ruhlar ve cinler, bu maddi âleme ait değildirler. Bu bağlamda din, yukarıda tanımlandığı şekliyle bütün toplumlarda mevcut olan evrensel bir gerçekliktir. Dünya üzerindeki tüm topluluklarda, doğaüstü güçlerle o ya da bu şekilde temasa geçmeyi amaçlayan törenler, ruh ya da benzeri varlıklara ve ölümden sonraki hayata ilişkin bir takım dinsel inanışlara ve ritüellere rastlanmaktadır ve bütün toplumlarda ruhani varlıklarla iletişim kurabileceğine inanılan dini seçkinler bulunmaktadır (Kottak, 2002:466; Haviland, 2002:407).

Antropologlar, herhangi bir dinsel inancın ya da pratiğin diğerlerinden daha etkili, üstün ya da daha mantıklı olduğunu ispat etmek amacıyla değildirler. Antropologlar, dinsel kuralların ve ayinsel davranışın, sosyal yapıyı oluşturan politik, iktisadi ve kültürel süreçlerle olan ilişkisinin boyutlarını anlama ve açıklama çabasıdadırlar (Aydın, 2007:203). Bir başka anlatımla din antropolojisi, ilgisini, doğaüstü güçlere yönelik olarak gelişen ve ritüeller aracılığıyla toplumda yaygın ifade kazanan sosyal inanma biçimlerine yoğunlaştırmıştır (Eriksen, 2009:328). Din antropolojisi, bireylerin dinsel kavramlar ve örüntülerle öznel ve sosyo-kültürel yaşantılarında bağdaşma sürecine girerek, onları anlamlı hale getirdiklerini ve hatta onları inşa ettikleri tezini savunmaktadır. Bu bağlamda din antropolojisi, içeriği ve çerçevesi insanlar ve toplumların yaşam biçimlerine ya da kültürlerine uyarlanarak biçimlenen dinseliliğin, inanç motiflerinin ve pratiklerin üzerinde durmakta ve bunların kitabi, sistematik ve normatif büyük din sistemleriyle olan ilişkisini anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır (Atay, 2004:27). Bu çerçevede dinsel düşünce ve davranışın kökenleri ve dönüşümü, dinin psikolojik, kültürel, toplumsal ve ideolojik işlevleri, otorite ve iktidar kaynağı olarak din, siyaset-din, toplumsal cinsiyet-din ve milliyet-din ilişkileri ile premodern, modern ve postmodern zamanlar ve toplumsallıklar içerisinde dinin yeri gibi konu başlıkları, dine antropolojik açıdan yaklaşan çalışmalarda ele alınan başlıca temalardır. Din antropolojisi adı altında sürdürülen çalışmalarda yer ve zaman farkları dikkate alınarak, tarihsel ve toplumsal bağlamların özgünlüğü üzerinde odaklanılarak dinsel düşünce ve davranış açısından mevcut insani ve toplumsal çeşitlilik, karşılaştırmalı bir perspektiften analiz edilip tartışmaya açılmaktadır (Atay, 2004:28).

Dinin Kökenlerini Açıklayan Antropoloji Kuramları: 19. yüzyıl Avrupası'nda canlanan ilk karşılaştırmalı din bilimleri çalışmaları, temel ilgi alanını dinsel formların kökeni ve evrimi üzerine yoğunlaştırmıştı. Din antropolojisinin kurucusu Sir Edward Burnett Tylor (1871-1958), dinin insanların gündelik deneyimlerine başvurarak açıklayamadıkları koşul ve olayları kavrama çabaları sonucu ortaya çıktığı fikrini savunmaktaydı. Tylor, rüyaları ve trans halini açıklama çabalarının, insanın bedeninde, birisi gün boyu etkin olan, diğeri ise (ikiz ya da ruh) uyku ya da trans hallerinde etkinleşen iki varlığı barındırdığına olan (ruh-beden) inancı kuvvetlendirdiğini ifade etmektedir. Bu iki varlık alanı hiçbir zaman karşılaşmamalarına rağmen, birbirleri açısından yaşamsal öneme sahiptirler. İkiz (ruh) bedeni sonsuza dek terk ettiğinde, kişi ölüyordu. Ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıydı. Tylor, Latince'de ruh/tin anlamına gelen "anima" sözcüğünden hareketle, bu inancı "animizm" olarak adlandırmaktadır. Tylor, dinin animizmden başlamak üzere evreler halinde dönüştüğü fikrine sahipti. Çok tanrılı ve tek tanrılı dinler daha sonraki dönemlerde gelişmişti. Tylor'a göre din eğer, insanların anlamakta ve açıklamakta zorlandıkları durumları aydınlatma çabaları sonucu ortaya çıkmış bir gerçeklik ise, bilim daha iyi açıklamalar sundukça din çöküşe geçecektir. Gerçekten de insanlık bir zamanlar imanı gereği kabul ettiği pek çok konuyu artık bilimle açıklayabilecek düzeye ulaşmıştır. Ancak din süregeldiğine göre esrarengiz olanı açıklamanın ötesinde bir şeyler yapıyor olmalıdır. Yani dinin başka işlevleri de vardır (Kottak, 2002:467).

Dinin, ilk insanların çevrelerine ve yaşamlarına ilişkin deneyimlerini açıklamak ve anlamlı kılmak gayretleri sonucu ortaya çıktığını ileri süren Frazer da Tylor'un görüşlerine yakın bir noktada, insan toplumlarının entelektüel gelişiminde büyü, din ve bilim olmak üzere üç aşama bulunduğu fikrini paylaşmaktaydı (Temren, 1998:305).

Animizmin ilk din olduğunu iddia eden Tylor'un kuramına rakip bir diğer antropolojik açıklamaya göre ise insanlar, doğaüstünü, belli koşullar altında denetleyebildikleri kişilikdışı bir güç ya da kudret alanı olarak görmekteydiler. İngiliz antropolog R.R. Marett, "Animatizm" olarak isimlendirilen böylesi bir doğaüstü kavrayıştan bahseden ilk araştırmacı olmuştur. Antropolog Bronislaw Malinowski, böylesi bir kavrayışın özellikle Güney Pasifik'in Papua Yeni Gine ve komşu adaları kapsayan bölgesi Melanezya'da yaygın olduğunu gözlemlemişti. Melanezyalılar evrende var olan kutsal, kişilik-dışı kuvvet, "mana"ya inanıyorlardı. Melanezyalılar başarıyı insanların çeşitli yollarla, örneğin büyüyle elde edip kullanabileceği mana'ya atfetmekteydiler. Mana taşıyan nesnelere kişinin talihini değiştirebilirdi. Örneğin başarılı bir avcıya ait bir muska, avcının manasını, bunu ele geçiren bir başka kişiye aktarabilirdi. Bir kadın, bahçesine bir kaya yerleştirip, ürünün belirgin ölçüde arttığını gördüğünde, bu değişimi kayadaki kuvvete (manaya)

bağlayabilirdi (Kottak, 2002:467). En yüksek kabile şefleri öylesine mana yüklüydüler ki, onlarla fiziksel temas sıradan insanlar için tehlikeliydi. Şeflerin manası nereye giderlerse gitsinler, bedenlerinden yayılıyordu. Mana, toprağa bulaşabilir, böylece şefin ayağının değdiği yerlere basmak başkaları için tehlikeli hale gelebilirdi. Şefin yemek yerken kullandığı kap-kacağa ve gereçlere bulaşabilirdi. Şefle sıradan insanlar arasındaki temas; bir elektrik şoku etkisi gösterebilen manadan ötürü, tehlikeliydi. Yüksek şefler bu denli manaya sahip olduklarından, bedenleri ve eşyaları tabu sayılmaktaydı. Yani sıradan insanların erişemeyeceği bir nitelik taşımaktaydı. Bu yüzden yüksek bir şefle, sıradan insanlar arasında her türlü temas yasaklanmıştı. Sıradan insanlar, kraliyet mensuplarının taşıyabildiği ölçüde kutsal akımı kaldıramayacaklarından, kaza sonucu buna maruz kaldıklarında, bu durumun yaratacağı olumsuz etkilerden kurtulabilmeleri için bazı arınma ritüellerinden geçmeleri gerekmektedir (Kottak, 2002:467-468).

Melanezyalılara ait dinsel içerikli bu kültürel kodlar, dinin insan ve kültür açısından sahip olduğu açıklama işlevine verilebilecek örneklerden birisidir. Ruhlara inanç; uyku, trans ve ölüm hallerinde neler olduğunu açıklamaktadır. Melanezya manası, insanların olağan doğal terimlerle kavrayamadığı başarıları açıklamaktadır. İnsanlar tembel, aptal ya da yetersiz oldukları için avcılıkta, savaşçılıkta ya da tarımda başarısızlığa uğramazlar, başarı doğaüstü dünyadan gelir ya da gelmez (Kottak, 2002:468).

Öte yandan dini deneyimlerin psiko-kültürel temelleri hakkında eserler vermiş ve psikoanalitik kuramı geliştirmiş olan Yahudi kökenli Avusturyalı nörolog Sigmund Freud ise dinin tarihi gelişiminin başlangıcını, politeizmin ve dinin en yüksek şekli olan monoteizmin öncüsü olarak “totemizm” inancında bulmuştur. Dinin kökenlerini, kendisinin kullandığı **Oedipus kompleksi** kavramı ile küçük ilkel gruplardaki totem inancı arasındaki psikolojik ilişkiye indirgemıştır. Freud, genç erkeklerin babalarına karşı beslemiş oldukları bilinçaltı düşmanlık fikrine Oedipus kompleksi (karmaşası) adını vermişti. O, ilkel göçebe kabilelerde, genç erkeklerin babalarını, onların karılarına sahip olmak için öldürdüklerini ileri sürmektedir. Bu teoriye göre, totem bayramı insanın ilk günah duygusunun neşet ettiği korkunç bir olayın anısına yapılmaktaydı. Freud, bunun bilhassa atalara tapınma şeklindeki totemizmin bazı formlarında gözlenen gelişmiş ilkel dinlerin içeriği hakkında bazı ipuçları verdiğini düşünmüştür. Freud, “Totem ve Tabu” adlı kitabını yazdığı anda antropolojik bilgi oldukça sınırlıydı dolayısıyla Freud’un kuramsal görüşleri antropolojik kanıtların çoğalmasıyla çok daha fazla eleştiriye maruz kalmıştır (Jeeves, 2010:277-278).

Freud, dini inancın, insanın çocuksu çaresizliğinden kaynaklanan bir yatkinliği olarak babaya duyulan özlemi ve çocuksu süper egonun yansımalarını içerdiğini düşünmekteydi. Freud, mantığın cinsel ve saldırgan

dürtüler, kitle psikolojisinden kaynaklanan tehlikeler ve bastırılmış sosyal sınıfların meydan okuması tarafından baltalandığını öne sürmektedir. Kurumlaşmış dinin toplumsal değişme sürecinde, eğitimin gelişmesi ve satsal anlatım üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu da kabul etmektedir (Kernberg, 2005:180).

Freud'a göre, dini dogmalar, ne kanıtlanma ve ne de delillerle çürütmeğe açık olamayacak biçimde bir yanılşamayı temsil ederler. Dini dogmalar çocuksu arzulara, istek ve yasakların çocukça yansıtılmasına benzerler. Freud'a göre aslında bütün evrensel büyük anlatılar birer yanılşamadır. Öte yandan Freud, dinin olmadığı bir dünyada ölümle yüzleşmenin ve kültürel zorlamalara boyun eğmek zorunda kalmasının, insanın çaresizlik ve engellenmişlik duygusunun kısıpacı altında ezilmesine neden olacağı düşüncesindeydi. Freud, bilimin dinin alanını küçülttüğünü fakat öte yandan kültürün ancak kurumlaşmış dinin sağladığı katı baskı ve günah tehditleriyle korunabileceğini ileri sürmüştür (Kernberg, 2005:179).

Dinin kökenlerine dair antropolojik içerikli bir başka tanımlama çabası da, her toplumda kutsalla dünyevi olan arasında bir ayırım yapıldığını kabul eden ve dini de kutsal alana hasreden Yahudi kökenli Fransız antropolog ve sosyolog Emile Durkheim'dan gelmektedir. Freud gibi totemizmin en eski dinsel form olduğunu kabul eden Durkheim, ayrıca dinin ilkel toplumlardaki işlevinin ritüeller ve kolektif yansıtımlarla topluluk üyeleri arasındaki dayanışmayı geliştirmek ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak olduğunu göstermeye çalışmıştır (Eriksen, 2009:330). Totemizm, doğayı bir toplum modeli olarak kurgulayan bir dini inanç sistemidir. Totemler, genellikle doğanın bir parçası olan hayvanlar ve bitkilerdir. İnsanlar doğayla olan totemik bağlantıları aracılığıyla kendilerini doğaya eklemekteydiler. Her grup farklı bir toteme sahip olduğundan ortaya çıkan bu toplumsal farklılıklar doğal karşıtıllıkları yansıtmaktaydı. Böylelikle doğal düzendeki tür çeşitliliği, toplumsal düzendeki farklılıklara bir model oluşturmaktadır (Kottak, 2002:471).

Totemizm, Avustralya yerlilerinin yaşamında önemli yeri olan bir inanç pratiği idi. Totemler hayvan, bitki ya da fiziki çevre özellikleri olabilmektedir. Her bir kabiledede, insan gruplarının tikel totemleri bulunmaktaydı. Her bir totem grubunun üyeleri kendilerini totemin soyundan gelme saymaktadırlar. Topluluk üyeleri genellikle totemi öldürüp, yemekten sakınırlardı, ancak bu tabu, yılda bir kez, insanlar toteme adanmış törenler için bir araya geldiklerinde kaldırılırdı. Bu yıllık ritüellerin, totemin yaşaması ve üretmesi için gerekli olduğu düşünülürdü (Kottak, 2002:471).

Dinsel rit ve inançların bir rolü de o dinin mensuplarının dayanışmasını desteklemek ve sürdürmektir. Totemler ortak kimliği simgeleyen kutsal amblemeldir. Totemsel ritlerde, insanlar totemlerini onur-

landırmak için bir araya gelmektedirler. Böylece Durkheim'ın işaret ettiği ve dinsel tecrübelerin sosyolojik ifadesi olan toplumsal bütünleşmeyi sağlama fonksiyonu, totemin simgeleştirdiği kutsallık etrafında düzenlenen ayinler yoluyla gerçekleşmektedir (Kottak, 2002:472).

Durkheim için din, toplumun kendisiyle ilgili bilinçlenmesi sonucu oluşan semboller sistemidir. Ona göre dinsel olgular, idealler, semboller ve kutsallık, güç ve temsiliyet ile tanımlanmaktadır. Yaratıcı güç düşüncesi ise bir toplumun inanç ve temsiliyetinin kolektif nesnesidir. Böylece Durkheim din olgusunu, toplumun kendisine tapınması ve kutsallığın toplumsal kolektivite aracılığıyla ortaya çıkması biçiminde tanımlamaktadır. Durkheim'ın düşüncesinde toplum kavramı kutsallaştırılarak, tanrısal bir kimliğe büründürülmüştür. Hakikat, toplumsallığın ürettiği ortak bilinçte ortaya çıkan bir söylem ya da bir durumdur (Aldridge, 2000:24-26; Jones, 2001:209; Yıldırım, 2003:202). Durkheim'ın dini hayatı yapısal işlevsel bakış açısı içinde ele alan bu yaklaşımı daha sonraki yıllarda İngiliz sosyal antropoloji ekolü temsilcilerini, Fransız yapısalcılığını ve simgesel antropoloji çalışmalarını etkilemiştir (Temren, 1998:306).

Modern din antropolojisi çalışmalarının esinlendiği önemli teorisyenlerden bir diğeri ise Yahudi kökenli Alman filozof ve iktisatçı Karl Marx idi. Marx, dini, bu dünyadaki gerçek özgürlüğün yerine öte dünyadaki aldatıcı bir özgürlük vaadi ile, çeşitli toplumsal baskılar altındaki insanların devrimci, dönüştürücü potansiyellerini dengelemeye ve kendilerinin hâkimiyetlerini olağanlaştırmaya ve haklı çıkarmaya hizmet eden egemen sınıfın ideolojisinin bir ürünü olarak tanımlamıştır (Temren, 1998:306). Marx halkın afyonu olarak nitelediği dinin, halkı uyuşturan değil, teskin eden ve de sefalet içinde tahribata uğramış yoksul kitleleri rahatlatan, manevi zenginlik vaadi ile insanların dünyaya tahammül etmelerine yardımcı olan bir müsekkin (yatıştırıcı) olarak ifa ettiği sosyolojik işlevi göstermek istemiştir. Bu perspektiften din, Marx'ın fikriyatında ona müracaat etmekten başka çaresi olmayan insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğünü, kendi kaderine egemen olmayışını dışa vuran, kendi durumunu doğa dışı güçlere yansıtan bugünkü dünyanın tersine çevrilmişliği olarak kavramsallaşmaktadır (Belli, 2003'den aktaran Atay, 2004:24). Böylelikle Durkheim'ın fikriyatında sosyal yapının gerçek ve olumlu işlevlere sahip bir yansıması olarak ele aldığı din olgusu, Marx'ta tam tersine, egemen sosyal sınıfın çıkarları tarafından belirlenmiş ve çarpıtılmış bir ideolojik yanılsamayı ifade etmektedir.

İnsanların yaşadıkları dini tecrübeler ile dünyevi acılara ve toplumsal gerilimlere çare arama tutum ve davranışları arasındaki ilişki, etnografik alan çalışmalarının öncüsü Polonyalı antropolog Bronislaw Malinowski'nin çalışmalarında da önemli yer tutmaktadır. Malinowski, din ve büyüün, gerilim ile baş edebilmek için ruhsal kaçışlar sağlayarak, psiko-kültürel açıdan

insanların kaygılarını giderici işlevleri nasıl yerine getirdiğini Papua Yeni Gine'de bulunan Trobriand adalarında yaşayan yerliler üzerinde gerçekleştirdiği antropolojik gözlemler ile keşfetmeye çalışmıştır. Din ve büyü, sadece nesnelere yüklenen anlamları açıklamak ve insanların amaçlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olmakla kalmaz. Bir başka deyişle, dinin açıklayıcı (bilişsel) işlevlerinin yanı sıra duygusal işlevleri de bulunmaktadır. Örneğin, doğüstü inanç ve pratikler, kaygıyı gidermeye yardımcı olmaktadır. Büyü teknikleri, insanların zihinlerinde ortaya çıkan kuşkuları dağıtabilir. Benzer biçimde din de insanların ölümle yüz yüze gelmesini ve yaşam buhranlarına dayanabilmesini sağlar. Her toplumun gündelik konularla uğraşacak teknikleri bulunmasına karşılık insanların yaşamında denetleyemedikleri kimi yönler bulunmaktadır. Malinowski'ye göre, insanlar kontrol altına alamadıkları bu belirsizlikler ve tehlikelerle karşılaştıklarında büyüye başvururlardır. İnsan, elinde isteklerini elde etmesini sağlayacak ne kadar bilgi ve bilim olursa olsun, değişimi tümüyle denetim altına alamaz, kazaların önüne geçemez, doğal olayların beklenmedik dönüşümünü öngöremez ya da insanlar çalışmalarını tüm pratik gereksinimlerini karşılayacak kadar güvenilir ve yeterli kılamazlar (Malinowski 1978:39'dan aktaran Kottak, 2002:469). Malinowski, Trobriand yerlilerinin, denize açıldıkları zaman büyüye başvurduklarını gözlemlemiştir. Ona göre bu insanlar rüzgâr, hava ve balık miktarını denetleyemedikleri için büyüye başvururlardır. İnsanlar bilgileri ya da pratik denetim güçlerinde bir boşlukla karşılaştıkları, ama işlerini sürdürmek durumunda olduklarında büyüye yönelebilirler. Din, özellikle insanların krizle karşılaştıkları dönemlerde duygusal avuntu sağlamaktadır. Malinowski, kabile dinlerinin; doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi yaşam evrelerine geçişlerle ilintili bazı ritüelleri barındırdıkları ve dolayısıyla dinlerin bu ritlerle bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiğini de ifade etmektedir (Kottak, 2002:469).

Çocukluktan ergenliğe geçişte olduğu gibi tüm geçiş ritüelleri toplumsal statüdeki değişiklikleri içerir. Daha genel olarak bir geçiş ritüeli; yer, toplumsal konum ya da yaş statüsündeki değişiklikleri kapsamaktadır. Tüm geçiş ritüelleri üç evrelidir: ayrılma, eşik ve bütünleşme. Birinci evrede insanlar gruptan ayrılarak bir yer ya da statüden öbürüne doğru hareket ederler. Üçüncü evrede ritüeli tamamlamış olarak yeniden topluma katılırlar. Eşik evresi en ilginç olanıdır. Durumlar arasındaki bu evre insanların bir yerden ayrılıp henüz bir başkasına ulaşamadıkları araftır. Dinsel gruplar genellikle kendilerini diğerlerinden ayrı tutmak için eşiksel özellikleri benimserler. Alçakgönüllülük, yoksulluk, boyun eğme, cinsel perhiz ve suskunluk gibi bazı ritüel içerik taşıyan tutum ve davranışlar, tarikat üyeliğinin şartlarını oluşturabilir. Böylelikle bu eşiksel özellikler, kişileri, ortamları ve olayları olağandışı bir mertebeye taşıyarak onların kutsallığına işaret edebilmektedir (Kottak, 2002:470-471).

Kültürlerarası araştırmalar, doğaüstü konusunda animizm, mana, tabu ve totemizm de dâhil olmak üzere oldukça zengin bir yaklaşım çeşitliliğine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Tikel düşünceleri ve bağlılık ölçüleri ne olursa olsun, dinsel süreçlerde katılımcılar, bireyselliklerini geçici olarak topluluk içinde eritmektedirler. Ancak din antropolojisinin ilgisi yalnızca dinin toplumsal etkileriyle ya da rit ve törenlerdeki dışavurumlarla sınırlı kalmamaktadır. Antropoloji, doğaüstü varlıklara ilişkin dinsel ya da yarı dinsel öyküleri her toplumda uzak geçmişe ait ya da kuşaklar boyu yinelenen mitos ve masalları da incelemektedirler. Malinowski, Melanezyalılar üzerinde gerçekleştirdiği ve uzun yıllar süren katılımlı etnografik gözlemlerde, ilkel toplumlarda kutsal sayılan, ayinlerde, törelerde, sosyal düzende yerleşmiş ve kültürün temel ve aktif parçalarını oluşturan özel bir öykü türü bulunduğunu tespit etmiştir (Malinowski, 2000:106-107). Mitos olarak adlandırılan ve genelde insanların yaratılışlarına ya da dünyanın başlangıcına veya atalarını etkileyen olağan dışı olaylara ilişkin kendi anlatılarını içermekte olan bu efsaneler, ilah ya da ruhların alternatif bir dünyada ya da ölümlerle temasa geçtikleri durumlarda süregelen edim ve faaliyetlerinden söz etmektedirler. Mitoslar, söylenceler ve halk masalları, kültürel inanç ve değerleri ifadelendirerek toplumun öğretilmesini istediği normları dile getirmektedirler (Kottak, 2002:472).

Geçtiğimiz son birkaç on yıl içinde yürütülen pek çok etnografik alan araştırması üzerinde oldukça etkili olmuş ve Clifford Geertz ile Evans-Pritchard gibi 20. yüzyılın önde gelen antropologlarınca da benimsenmiş yeni perspektif, ilgisini antropolojinin dine yaklaşımını, insanlar açısından din hangi anlamları içermektedir? ya da din; dünyayı ve insani varoluşu nasıl anlamlı hale getirmektedir? gibi sorulara verilecek muhtemel cevaplar üzerine yoğunlaştırmıştır. Antropolojik düşünce geleneğindeki değişimin bir parçası olarak 1960'lara kadar alana hâkim olan ve çoğunlukla sosyo-kültürel yapıları meydana getiren kurumlar ve ilişkilerin sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı işlevleri üzerinde yoğunlaşan bakış açısı, böylelikle yerini; anlam, semboller ve sosyal süreçlere dair bir yorumlama çabasına bırakmış olmaktadır (Eriksen, 2009:330-331).

Antropologlar, etnografik saha araştırmalarının merkezini, 1990'lar sonrasında, yazısız kabile toplumlarından modern sanayi toplumlarına doğru kaydırmışlardır. Bu dönemde yürütülen birkaç etnografik araştırma, dinsel yaşamın yeni formlarının Avrupa ve Amerika'daki seyrini keşfetmek amacıyla dönük olarak tasarlanmıştır. Din antropolojisinin; Clifford Geertz, Spiro, Vincent Grapanzano, Victor Turner, James, W. Fernandez, Sherry Ortner, Mary Douglas, James Boon, Stanley J. Tambiah gibi birçok önde gelen çağdaş temsilcisi, bu dönemde, bilimsel çabalarını ilkel kabile toplumlarının dinleri yerine Hinduizm, İslam, Budizm ve Hıristiyanlık gibi büyük

dünya dinlerinin yerel versiyonlarına ya da dünya dinlerinin Cava, Endonezya, Fas, Sri Lanka, Güney Afrika, Nepal ve Burma gibi görece daha gelişmiş ülkelerdeki etkisini keşfetmeye hasretmişlerdir. Çağdaş etnograflar, daha karmaşık sosyal ilişkilerin yaşandığı postmodern toplumlardaki dini farklılığın doğasını anlamaya çaba göstermektedirler (Glazier, 2005:124).

Dinin Psiko-Sosyal ve Kültürel İşlevleri: İnsanoğlu, yeryüzüne geldiği ilk günden itibaren, sürekli bir biçimde geleceğine dair belirsizlik gösteren, korku ve kaygıya neden olan kozmolojik bir boyutla iç içe yaşamak durumunda kalmıştır. İnsanlar, her ne kadar bilim ve teknolojinin sağladığı imkânlar marifetiyle, yaşamları boyunca karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik pek çok çıkış yolu keşfetmiş olsalar da, tarihin hiçbir döneminde, kendilerini çevreleyen doğa ve evren üzerinde tam anlamıyla gerçek bir hâkimiyet kuramamışlardır. Zira bilimsel buluşlar, paradoksal bir biçimde bilinecek olanın sonsuzluğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Yani evrendeki pek çok duruma ilişkin bilgiye sahip oldukça bilinecek olanlar da katlanarak artmaktadır. İşte tam da bu noktada din böylesine bir açmazla karşı karşıya kalan insanoğlu için bir çıkış yolu sunmaktadır (Atay, 2004:19). Bu bağlamda din, insanlığın nereden geldik nereye gidiyoruz sorusuna yanıtlar üretirken, varlık ya da varoluş ile ilgili (ontolojik) sorulara tatmin edici açıklamalar getirerek insanlığa bir anlam haritası sunmaktadır. Dini, bu çerçevede insan varoluşuna anlam veren bir kültürel sistem olarak ele alan antropolog Clifford Geertz oldukça kapsamlı bir din tanımı yapmaktadır. Geertz'e göre din; insanlarda güçlü, kapsamlı ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler oluşturan bir semboller sistemidir. Din kurumu bunu, varoluş düzeni hakkında kavramlar üretmek ve bu kavramlara öylesine bir gerçeklik havası vererek yapar ki, söz konusu ruh halleri ve güdüler artık tek gerçeklik olarak görünür hale gelir (Glazier, 2005:123; Morris, 2004:497; Atay, 2004:21).

Dinin insan hayatında denetlenemeyeni denetlemek, açıklanamaz olanı açıklamak, insanlığa dair bir anlam haritası sunmak ve karmaşıklığı düzenli hale getirmek gibi psiko-kültürel işlevlerinin yanı sıra, grup normlarını kuvvetlendirerek bireysel davranışları denetleyecek ahlaki yaptırımlar sağlayan sosyo-kültürel işlevleri de mevcuttur. Dinler toplumu bir arada tutan ortak değer ve amaçları düzenleyerek toplumsal dengeyi korurlar. Gerçekten de din kurumu, pek çok toplumda bir sosyal kontrol aracı olarak işlev görmektedir. Din, toplumun onay verdiği tutum ve davranışları teşvik ederek, onay vermediği ve uygun bulmadıklarını da hoş karşılamayarak, toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bakımdan bütün dinler, aynı zamanda insanlık için uygun ve doğru davranış reçeteleri sunan bir ahlaki sistem öngörmektedir. Öte yandan duygu yoğun ayin ortamları insanların ortak kimliklerini ifade etmelerine, dışa vurmalarına olanak tanır. Böylece dinsel pratikler bir insan topluluğu içerisinde dayanışmaya yardımcı olarak topluluk kimliğinin ve aidiyetinin birey tarafından hissedilmesine

olanak tanımaktadır. Dinsel bir ritüelin yalnızca inanan insanın tanrı ile bağına güçlendirmekle kalmadığı ve aynı zamanda onun üyesi olduğu toplulukla olan ilişkisel bağlarını da güçlendirdiği söylenebilir (Atay, 2004:21).

Dinler, toplum hayatında birçok sosyal ve psikolojik ihtiyacı karşılamaktadır. Bu ihtiyaçların bazıları evrenselidir. Antropologlar yeryüzünde herhangi bir dini inanişe sahip olmayan bir insan topluluğunun varlığından söz etmemektedirler. Din insan hayatının başlangıcından ölümüne kadar, hatta ölümden sonrasını bile yorumlayarak, bireysel ve kolektif yaşamı anlamlı hale getirmekte, insanların içinde buldukları zor durumdan kurtulabilmeleri için çıkış yolları önerirken, ruhsal dinginliğe ulaşmayı mümkün kılacak davranışlar sergilememiz için bizlere öğütlerde bulunmaktadır. Dinin sosyal fonksiyonları, psikolojik fonksiyonlarından daha önemsiz değildir. Geleneksel dinler, grup normlarını kuvvetlendirir. Bireysel davranışları denetleyecek ahlaki yaptırımlar sağlar. Toplumu bir arada tutan ortak değer ve amaçları düzenleyerek toplumsal dengeyi korurlar (Haviland, 2002:410).

Antropoloji bilimi açısından din; bir inanç, öğreti ya da dünya görüşünün dünyevi kurumlar aracılığıyla düzenlenmiş ve ilkelere bağlanmış biçimidir. İnsanlar dini; tabular, kültürler, mitoslar, dinsel simgeler ayinler ve çeşitli ibadet biçimleri vasıtasıyla kavrar ve yaşatırlar. Din, bireysel bir olgu olmayıp, toplum tarafından örgütlenen ve paylaşılan önemli bir kurumdur. Bir antropoloğun dinden söz ettiğinde; kutsal veya manevi varlıkların, topluma ve bireye olan etkileriyle bu etkilere bağlı olarak sergilenen tutum ve davranışları kast ettiğini daha önce ifade etmiştik. Antropologlar için, hiçbir toplum, topluluk, kültür ve birey, böyle bir dinsel yaşam biçiminden kopuk bir şekilde değerlendirilemezler. Her toplumun, topluluğun ve kültürün bünyesinde barındırdığı ve çok çeşitli biçimlerde tecrübe ettikleri, örneğin, atalar kültürüne, ruhlara, hayvanlara, bitkilere ya da diğer doğal varlıklara olan farklı dinsel içeriğe sahip inanç ritüelleri ve motifleri bulunmaktadır. Bu tür inançlar bireysel hayat kadar sosyal hayatın da vazgeçilmez bir parçası olup, tapma ve tapınma gibi dinsel pratikler biçiminde kendini göstermektedir. Tapma ve tapınma ritüellerinde dua, kurban kesme, dans, gibi pek çok törensel unsur bulunmaktadır. Tapma ve tapınmanın dayanaklarını ilahi ödüller ve cezalar oluşturmaktadır. Söz konusu davranış kalıpları bir kültürel çevrede yaygınlaştıkça, sosyal hayata ve düzene yönelik bazı talepler ortaya çıkmakta ve zamanla bunlar da normative bir yapıya bürünüp kurumsallaşarak sosyal hayatın vazgeçilmez parçaları haline gelmektedirler (Aydın, 2007:201).

İnsanlar tarih boyunca, kafalarını kurcalayan birtakım ontolojik (varoluşla ilgili) soruların cevabını düşünsel ve bilimsel tecrübeleri yardımıyla bulmaya çalışmışlardır. Ancak belirli bir noktadan sonra yetersiz kalıp, sezgilerine başvurarak belirsiz kalan bazı metafizik ve doğaüstü durumlara ilişkin çeşitli kabullenmeler içerisine girmişlerdir. Bu kabullenişler, dinin sosyal

bir gerçeklik alanı olarak toplum ve kültür tarafından nasıl inşa edildiğini açıklamaktadır. İnsanın akıl dışı bu aşkın (transandantal) doğaüstü güç ve olgular evreni ile ilgili bilinmezlere ait kabullenişleri, kendine ait mukaddes dünyasını oluşturmaktadır. Kutsallar evreni çevresinde oluşan toplumsal edimler, gelenek, görenek, törenler vb. gibi ritüeller, bütünsel bir çerçeveye oturarak dinsel alanı meydana getirmiştir. Böylece dinler ve kültürler arasındaki karşılıklı etkileşim, bir zincirin halkaları halinde dinler tarihini oluşturmuşlardır (Temren, 1998:309).

Bir toplum ne tamamen dinsel, ne de tamamen din-dışı (seküler) dir. Ancak pek çok konu ya da sorun hakkında bilimsel yanıtları bulunan modern, endüstrileşmiş toplumlarda dahi halen yanıtlanamamış pek çok soru bulunmaktadır. Din, bu tür sorulara en azından geniş halk kitleleri açısından tatmin edici yanıtlar vermektedir. Çünkü bu yanıtlar, doğaüstü bir gücün otoritesine dayandırılmaktadır. Bunun yanı sıra dinsel yapılar, insanın yaşamı ve evreni anlama çabasında ona yardımcı olacak kavramları uhdesinde barındırmaktadır. Dünyayı bu şekilde anlamlı ve düzenli bir bütün olarak kavramanın, insan düşüncesi açısından metafizik bir ihtiyaç ya da içsel bir zorlama olduğunu düşünen Weber, bu nedenle peygamberleri, insanlığın ya da takipçilerinin, dünya hayatını düzenli, anlamlı bir bütünlük olarak kavramalarına yardımcı olan kutsal, mistik şahsiyetler olarak değerlendirmektedir (Atay, 2004:20).

İnsanın en önemli varoluşsal ihtiyacı, hayatını güven duygusu içinde sürdürmek ve geleceğini emniyet altına almaktır. Hem yaşanan hayatın güvenlik ve esenlik içinde devam etmesi hem de ölüm sonrasında var olduğu düşünülen öteki hayata güven duyma ihtiyacı, dinin ortaya çıkışındaki en temel etkidir. Öte yandan hayatın güvenlik ve esenlik içinde devam etmesinin, her zaman söz konusu olmadığı da aşikârdır. İnsan yaşamı, çatışma ve savaşlardan ya da ekonomik yıkımlardan kaynaklanan karmaşa ve anarşinin ya da doğadan gelecek pek çok tehlikenin, afetin açık etkisi altındadır. Bu yıkımlar insanın kendisini güçsüz hissetmesine, güvenlik ve esenliği yeniden sağlamak için sığınacak doğaüstü bir güç aramasına yol açmaktadır. Bir doğaüstü gücün, doğayı ve toplumsal hayatı sürekli olarak düzen dâhilinde tutmaya kadir olduğuna inanılması, bu arayışı ve sığınmayı kolaylaştırır ve insanın kendine ve geleceğe güvenini yeniden kazanmasını sağlar. İnsanlık için yıkımlar ve ölüm karşısındaki en önemli direniş aracı budur. Bu araç aynı zamanda yıkımlar ve karmaşa yüzünden bozulabilecek toplumsal düzenin yeniden inşasını ve devamını güvence altına almakta ve insanların var oluşlarına ilişkin kuşku dolu sorularına anlamlı cevaplar sunmaktadır. İnsanların varoluşlarını anlamlandırma sorunu bu bağlamda temel bir sorundur. Keza insanoğlu tarihin en erken devirlerinden itibaren, Dünya ve evren neden ve nasıl var oldu?, Var oluşumuzun bir amacı var mı? gibi sorulara sürekli olarak tatmin edici cevaplar bulmaya çalışmıştır (Aydın, 2007:203).

ANTROPOLOJİ ve İSLAM

Antropoloji literatüründe, Müslüman toplumlar ve İslami kültür gelenekleri hakkında geliştirilmiş, “İslam antropolojisi” ve “İslami antropoloji” başlıklarıyla ifade edilen, netleşmiş iki ana yönelim mevcuttur. Bu her iki yönelimin farkı, esas olarak nasıl antropoloji yapılacağı sorusuna verdikleri yanıtta anlaşılmaktadır. Paylaştıkları ortak nokta ise Batılı antropolojinin, İslam’a bakış açısını sorgulamalarıdır. Ancak bu eleştirileri yaparken ki hareket noktaları ve varmak istedikleri hedefler farklıdır (Atay, 2004:29). “İslam antropolojisi”, Müslüman toplum ya da toplulukları incelemek için uygun bir antropolojik perspektif arayışı, “İslami antropoloji” ise İslami perspektiften antropoloji yapmak olarak tanımlanabilir.

İslam Antropolojisi: İslam Antropolojisi terimini, ilk olarak Mısırlı Antropolog Abdul Hamid El-Zein, 1970’lerin sonuna doğru kaleme aldığı makalesinde kullanılmıştır. El-Zein bu makalesinde Fas’tan Endonezya’ya kadar uzanan İslam şeridi üzerinde yer alan farklı bölgelerde gerçekleştirilmiş beş antropolojik çalışmanın eleştirel bir analizini yaptıktan sonra, İslami gelenek hakkında Müslüman âlimlerin kendi değerlendirmelerini süzgeçten geçirmiştir. Dolayısıyla İslam antropolojisinin biçimlenmesine yol açan etken, Müslüman toplumlara ilişkin antropoloji literatüründeki çalışmalarda yer alan açıklama ve yorumların sorgulanması girişimidir. El-Zein değerlendirmesini yaptığı antropolojik çalışmaların her birinin, evrensel bir İslam betimlediklerini, oysaki ironik biçimde her biri diğerinden farklı bir İslam sunarak, İslam’ı anlama ve yaşamadaki çokluk ve çeşitlilik gerçeğini kanıtladıklarını ileri sürmüştür*. El-Zein, birbirine karşıt olarak konumlanmakla

* İnsanlığın günümüzde yaklaşık yüzde 15-20’sinin mensubu olduğu bir din olan İslam, şüphesiz ki yalnızca doğuş yeri olan Arap Dünyası ve Ortadoğu coğrafyası ile sınırlı bir alanda etkili olmamış, geniş bir kültürel coğrafyada yaygınlık göstermektedir. Bu yayılma, genellikle bu dini, hem İslami hem de İslam karşıtı perspektiften değerlendiren pek çoklarıncı bir “yekpare” İslam kavrayışına yol açmaktadır. Ancak ne İslam’ı kendi içinde mükemmel bir uyuma sahip, iç çatışmalardan uzak bir varlık alanı olarak, ne de modern dünyayı tehdit eden saldırgan bir totalite olarak değerlendirmek, İslami zeminde yaşanan sosyo-kültürel gerçekliği tüm çıplaklığıyla yansıtabilir. Özcü, toptancı bir yaklaşımla, İslam’ı sevmek ile İslam’a sövmek şeklinde karşıt kutuplarda yer almak, İslam’ın tarihsel ve yerel/yöresel bağlamlarda sergilediği söylem ve pratik çeşitliliğini gözden kaçırmak anlamına gelmektedir. Antropolojik bakış açısı; toplumsal pratiğin İslam adına karşıtı tarihsel, coğrafi ve kültürel dinamiklerden beslenen farklı, hatta tek bir toplulukta bile birden fazla “Müslüman” bakış açılarının ortaya çıkabileceğini ve bunların “Müslüman gerçeklik” tanımlamasında birbiriyle iktidar mücadelesi içerisine dahi girebileceğini yansıtmaktadır. Bu defa tam da bu noktada, İslam’ın, özcülükten uzak, “bağlamsal” bir yaklaşımla ele alındığında beliren yeni formları tanımlamakta kullanılacak bir kavram olarak “senkretizm”den söz edebiliriz. Senkretizm, yani dinsel bağdaştırmacılık, farklı inanç sistemlerinin etkileşime girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ya da örüntülerinin ortaya çıkması olarak tanımlanabilir (Atay, 2004:31-32).

birlikte, hem antropolojik, hem de teolojik perspektiflerin, İslam'ı anlama tarzları itibariyle birleştiklerini ileri sürer. Ona göre her iki yaklaşım da İslam'ı bütünlüklü evrensel bir sistem olarak belirleyen, İslami olguları keyfi olarak tanımlayıp, sınırlayan ve bir “gerçek” bir de “sahte” İslam ayırt eden ön kabullere dayalı anlama modelleri temelinde yükselirler. Her iki yaklaşım da, bir “folk” ve “seçkin” İslam ikiliğinden söz ederler. Oysaki El-Zein'e göre sosyal realitede böyle bir ikilik mevcut değildir. Var olan aynı kozmolojik ilkelerin birbirini tamamlayan ve yalnızca ifade bağlamında farklılaşan biçimleridir (Atay, 2004:34-35).

Bu değerlendirmelerin sonucunda El-Zein İslam'ı araştırma ve incelemeye “yerli Müslüman”ın İslam modelinden hareketle başlanmasını ve antropoloğun kafasındaki sabit modele uygun bir İslam arayışı yerine, yerel bağlamlarda İslam'ın anlamını üreten yapısal ilişkilerin analiz edilmesini önerir. Buna göre İslam herhangi bir yerel mekânda bu yapısal ilişkilere biçim veren bir kültür sisteminin kendine has mantığının ifadesinden başka bir şey değildir (Atay, 2004:34-35).

“İslam Antropolojisi” konusunu El-Zein'den sonra derinlemesine ele alarak işleyen ve bu konuya ilişkin kaleme aldığı makale ile alana önemli katkılarda bulunan bir diğer antropolog ise Talal Asad'dır. Asad'ın temel ilgisi, belli dini anlayış ve pratikleri diğer alternatifler hilafına “doğru” kılıp onlara meşruiyet kazandıran iktidar ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Asad, El-Zein'in İslam'ı farklı toplumsal ve kültürel ortamlarda süregelen farklı yapısal ilişkilerin adı olma noktasına indirgeyen “islamlar” yaklaşımına karşı, İslam ortak başlığı altında var olan yerel/yöresel çeşitliliklerin hepsinin analizinde yararlanılabilecek bir kavramsal kategori geliştirmenin zorunluluğuna değinir. Asad, Gellner'in İslami toplumsal gerçekliğe yaklaşım biçiminin eleştirisinden yola çıkarak, İslam'ı, antropolojik bir yaklaşımla incelemede ihtiyaç duyduğu kavrama ulaşmıştır. Bu kavram “İslami söylemsel gelenek”tir. Asad için İslam, kelimenin ifade ettiği en geniş anlam düşünülme kaydıyla, “gelenek”tir. Bu, en basit biçimde bugüne ait özgün bir İslami pratikten bahisle kendisini İslami bir geçmiş ile geleceğin kavranılmasına adanmış bir Müslüman söylem geleneğidir. Bu noktadan hareketle Asad, İslam antropolojisi için uygun kuramsal başlangıcın özgün bir bağlamda yer alıp özgün bir tarihe sahip olan ve Müslümanların içerisinde “Müslümanlar” olarak kayıtlı oldukları kurumlaşmış pratiklere bakmak olduğunu söyler. İslam antropolojisinin asli amacının da belli İslami söylem geleneklerinin (örneğin tasavvufi-mistik bir tarikat, bir senkretist mezhep, bir İslami siyasal hareket veya bir İslami devlet ideolojisi gibi) nasıl ve ne biçimlerde üretilip geçerlilik kazandıkları ve sürekli kılındıkları soruları üzerinde odaklaşmak olduğunu ifade etmektedir (Atay, 2004:36-38).

İslami Antropoloji: Bir grup “Müslüman” bilim insanı ve entelektüel, antropoloji ve İslam sözcüklerini farklı biçimlerde bir araya getirerek, hareket noktası, kaygıları ve hedefleri itibariyle İslam antropolojisi yapmaya çalışanlardan tamamıyla farklı bir disiplinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. İslami antropoloji başlığı altında toplanabilecek bu çalışmaların ana amacı, antropolojiyi İslam’ın ideal ilke ve öğretileri ile uyarlılık arz eden “İslami” bir çerçeveye sokmaktır. Bu girişimin temel dayanak noktası, antropolojinin bir bilimsel disiplin olarak Batı-Hristiyan dünyasının kültürel ve ideolojik öncüllerinden doğuş aldığı varsayımdır. Bu antropoloji, halen varoluşunu borçlu olduğu Batı sömürgeciliğinin özellikle Ortadoğu/İslam toplumlarına bakışını biçimlendiren oryantalist zihniyetin damgasını vurduğu bir toplum ve insanlık anlayışına sahiptir. Dahası, bu çerçevede yer alan bir fikri perspektifi, “objektif ve evrensel bilim” kisvesi altında tüm insanlığa empoze etmeye çalışmaktadır. Konuyu ele alan çalışmaların tümünde paylaşılan bu görüşler, batı antropolojisine karşı konumlandırılan bir “İslami” antropoloji önerisinin hareket noktalarıdır. Örneğin Ahmed, İslami antropoloji alanında çalışacak olanların İslam’ın evrensel prensiplerini benimsemiş olmaları gerektiğini işaret etmiştir. Benzer biçimde Elkholy de Batı antropolojisini, batı dışı toplumları batı terazisinde tartmakla eleştirerek, Müslüman toplumları incelerken İslam’ın ideal kurumlar ve değerler sisteminin kıstas alınmasını önermektedir.

İslami bir antropoloji talebiyle ortaya çıkmış çalışmalara sahip bir diğer antropolog ise İngiliz Müslüman M. Wyn Davies’tir. Ona göre batılı antropolojinin topyekûn reddi gerekmektedir, çünkü bu antropoloji Batı uygarlığının entelektüel gelenek ve söylemi içerisinde kurulmuştur, bunun yanı sıra objektif ve değer yargılarından arındırılmış bir bilim mitosuna sahiptir. Böylesi özgün bir mekâna ve bu mekânda yeşermiş bir düşünce geleneğine organik biçimde bağlı olan antropolojik yaklaşım ile batılı olmayan toplum ya da halkların hele ki Müslümanların alıp verecekleri bir şey yoktur. Bu bağlamda ona göre yapılması gereken, İslam medeniyetinin sorunlar hakkında İslami düşünme yeteneğini yeniden kazanması ve Batı entelektüel paradigmaları tarafından yüzyıllardır baskı altında tutulan kendine has bilim yapma yollarını yeniden hayata geçirmesidir. İslami antropoloji arayışı İslam’ın değer ve ilkelerine dönme arzusunun başlangıcını oluşturur. Böylece Davies, İslami antropolojinin, antropolojinin İslamileştirilmesinden daha geniş ve kapsamlı bir çerçevede “bilginin İslamileştirilmesi” ile yükümlü olduğunu ileri sürer (Atay, 2004:39-41).

İslami antropolojinin, batı kökenli antropoloji geleneğine, İslam antropolojisi gibi eleştirel değil, fakat dışlayıcı bir yaklaşım, hatta bir reddiye olduğu söylenebilir. Bu antropoloji, İslam’ın kutsal yazılı kaynaklarından temellendirilmektedir. Bu temel kaynaklar Kur’an ve hadislerdir. Özellikle

Kur'an Müslüman düşünürlerin İslami antropolojiyi bir bilim olarak biçimlendirip geliştirecekleri kavramsal çerçeveyi onlara sunmaktadır. Antropolojinin Müslüman dünyaya intikal ettirilmesinin gerekliliği Kuran surelerine dayanılarak açıklanır. İslami antropoloji, insanın doğası, insan varlığının kökeni, örgütlenmesi ve amacı ile ilgili olarak Kuran'da yer alan bilgiler temelinde yükselir. Ayrıca İslam temelinde bir antropolojinin tesisinde, İbn-i Haldun, İbn-i Batuta, El-Biruni gibi ortaçağ İslam âlim ve tarihçilerinin vücuda getirdikleri bilgiden yararlanılması gereğine de dikkat çekilmektedir. Batı'da 19. Yüzyılda ortaya çıkmadan çok önce, klasik anlamda antropolojinin ilk öncülerinin sözü edilen ortaçağ İslam âlimleri olduğunu ileri süren Ahmed, El Biruni'yi de ilk antropolog olarak nitelendirir (Atay, 2004:42).

SONUÇ

İnsanoğlu tarihin en eski devirlerinden itibaren kendi varoluşuna dair merak ettiği birtakım soruların cevaplarını arama eğiliminde olmuştur. Kökenlerinin nereye ve kimlere dayandığını ve içine doğdukları kültürün davranış kalıpları ve yapısı hakkında bilgi edinme ihtiyacı duymuştur. İnsanoğlu bu merakını önceleri, efsanelerde ve destanlarda anlatılan olaylar ve kişiler hakkındaki bilgilere dayanarak gidermeye çalışmıştır. Daha sonraları coğrafi keşifler ve sömürgecilik marifetiyle Avrupalıların, batılı olmayan toplumlar ve kültürlerle olan karşılaşmaları, onları öteki kültürler hakkında detaylı bilgi edinmek suretiyle o bölgelerin yönetimini ele geçirmeye sevk etmiştir. Çünkü bu yeni bölgeler batılılar için hem işgücü açısından elverişli ortamlar sağlarken hem de hammadde açısından oldukça zengin kaynaklar barındırmakta idi. Kâşiflerin, sömürge subaylarının ve gezginlerin bu bölgeler hakkındaki izlenimlerini yansıtan gezi notları ve günlüklerden elde edilen bilgilerin zamanla yetersiz, yanlış ve hatalı oldukları gün yüzüne çıkmıştır. Araştırmacıların, insan, toplum, doğa ve kültür ilişkileri hakkında daha açıklayıcı, geçerli ve güvenilir bilgilere ulaşma arzusu, zamanla daha profesyonel ve bilimsel bir içerik kazarak antropoloji biliminin doğuşuna giden yolu açmıştır. Bu gelişmeler neticesinde antropoloji ilk defa 19. Yüzyılın sonunda Amerika'da üniversitelerde ders olarak okutulmaya başlanmış, 20. Yüzyılın başında da İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde ayrı bir bölüm olarak kurulmuş ve araştırmacı ve bilim adamı yetiştirmeye başlanmıştır. Antropoloji, insanlar ve davranışları hakkında genellemeler üretmeye ve insan çeşitliliğini anlamaya çalışan insan bilimidir. Antropoloji, insana çeşitli açılardan bütüncül bakan bir bilimdir. Dolayısıyla birtakım kendine özgü araştırma teknikleri geliştirmiştir. Antropologların kullandıkları araştırma tekniklerine genel olarak etnografik teknikler denir. Etnografi, insan çeşitliliğinin dağılımına ilişkin mevcut bilgilerimizi genişleterek, insan davranışı ve toplumsal yaşama dair birtakım genellemeler yapabilmeyi elverişli hale getiren bilim-

sel bir zemin hazırlar. Katılımlı gözlem, boylamsal araştırmalar, yaşam öyküleri, söyleşi ve görüşmeler bir antropoloğun sıklıkla başvurduğu teknikler arasında yer almaktadır.

İnsanlar, tarihsel süreç içinde, kafalarını kurcalayan ontolojik/kozmozik (varoluşla ilgili) soruların cevaplarını, düşünsel ve bilimsel uğraşlar ve tecrübeler yardımıyla bulmaya çalışmışlardır. Ancak belirli bir noktadan sonra yetersiz kalıp, sezgilerine başvurarak belirsiz kalan ve kaygılanmalarına yol açan bazı metafizik ve doğaüstü durumlara ilişkin kabullenmeler içerisine girmişlerdir. Bu kabullenişler, dinin sosyal bir gerçeklik alanı olarak toplum ve kültür tarafından nasıl inşa edildiğini açıklamaktadır. İnsanın akıl dışı bu aşkın (transandantal) doğaüstü güç ve olgular evreni ile ilgili bilinmezlere ait kabullenişleri, kendine ait mukaddes dünyasını oluşturmaktadır. Kutsallıklar dünyası çevresinde oluşan toplumsal edimler, gelenek, görenek, törenler vb. gibi ritüeller, bütünsel bir çerçeveye oturarak dinsel alanı meydana getirmiştir. Böylece dinler ve kültürler arasındaki karşılıklı etkileşim, bir zincirin halkaları halinde dinler tarihini oluşturmuşlardır. Antropologlar için, hiçbir toplum, topluluk, kültür ve birey, böyle bir dinsel yaşam biçiminden kopuk bir şekilde değerlendirilemezler. Her toplumun, topluluğun ve kültürün bünyesinde barındırdığı ve çok çeşitli biçimlerde tecrübe ettikleri, örneğin, atalar kültürüne, ruhlara, hayvanlara, bitkilere ya da diğer doğal varlıklara olan farklı dinsel içeriğe sahip inanç ritüelleri bulunmaktadır. Bu tür inançlar, bireysel hayat kadar sosyal hayatın da vazgeçilmez bir parçası olup, tapma ve tapınma gibi dinsel pratikler biçiminde kendini göstermektedir. Tapma ve tapınma ritüellerinde dua, kurban kesme, dans, gibi pek çok törensel unsur bulunmaktadır. Tapma ve tapınmanın dayanaklarını ilahi ödüller ve cezalar oluşturmaktadırlar. Söz konusu davranış kalıpları bir kültür dairesi içinde yaygınlaştıkça, sosyal hayata ve düzene yönelik bazı talepler ortaya çıkmakta, bunlar da kurallaşarak ve kurumsallaşarak sosyal hayatın vazgeçilmez parçaları haline gelmektedirler.

KAYNAKÇA

ALDRIDGE, A. (2000). *Religion In The Contemporary World: A Sociological Introduction*. Oxford. UK.: Blackwell Publishers.

ATAY, T. (2004). *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ATAY, T. (2000). "Kavramlar Kargaşası Bilim Dalları Çatışması, Dünyada ve Türkiye'de Sosyal İçerikli Antropolojiyi Adlandırma Sorunu". *Folklor/Edebiyat. Sosyal Antropoloji Özel Sayısı*.

AYDIN, S. (2007). *Antropoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1761.

- EMİROĞLU, K. ve AYDIN, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ERİKSEN, T. H. (2009). *Küçük Yerler, Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji* (çev: A. Erkan Koca). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- GLAZIER, S. D. (2005). *Din Antropolojisi*. Din Toplum ve Kültür. (Der. ve Çev: Ali Coşkun). İstanbul: İz Yayıncılık.
- GÜVENÇ, B. (1996). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HAVILAND, W. (2002). *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- JEEVES, M. (2010). *Din Psikolojisi*. (Çev: Ahmet Albayrak). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.10, S: 2.
- JONES, S. S. (2001). *Durkheim Reconsidered*. Oxford. UK.: Blackwell Publishers.
- KERNBERG, O. F. (2005). “Dini Tecrübe Üzerine Psikanalitik Perspektifler”. (Çev: Ali Ulvi Mehmedoğlu). *AÜİFD*. C.46, S:1.
- KOTTAK, C. P. (2002). *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- MALINOWSKI, B. (2000). *Büyü, Bilim ve Din*. (çev: Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- MORRIS, B. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*. (çev: Tayfun Atay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ÖZBEK, M. (1997). “İnsanın Öyküsü”, *Bilim ve Ütopya*. S: 40.
- ÖZBEK, M. (2000). *Dünden Bugüne İnsan*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ÖZBUDUN, S. ve ŞAFAK, B. (2005). *Antropoloji*. Kuramlar/Kuramcılar. Ankara: Dipnot Yayınları.
- TEMREN, B. (1998). “Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme”. *AÜDTCF Dergisi*. C. 38, S:1-2.
- YILDIRIM, E. (2003). “Sosyolojik Pozitivizm ve Teoloji Arasında Müphemleşen Din Sosyolojisi”. *DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. S: 9.